

Тема. Історичні, естетичні, філософські чинники розвитку романтизму. Основні ознаки романтизму як напрям у літературі й мистецтві

Мета уроку: активно використовуючи здобутки мистецтва, створити в учнів цілісне уявлення про романтизм як художній напрям і романтичну епоху; визначити своєрідність європейського романтизму; розвивати навички дослідницької та пошукової діяльності учнів — усне мовлення, уміння самостійно здобувати інформацію, робити висновки з прочитаного; формувати цілісне уявлення про розвиток культури й літератури XVIII - XIX ст.; виховувати любов до мистецтва, інтерес до надбань європейської та вітчизняної культури.

Хід уроку

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності

Слово вчителя.

У цьому розділі ви познайомитеся з творцями, які заперечували раціоналізм, що панував у добу Просвітництва, пропагували культ почуттів людини, привертати увагу до особистості, її індивідуальних рис, не приймали буденність і звеличували «життя духу», вважали, за словами Ж.-Ж.Руссо, що «розум може помилятися, серце ніколи».

III. Сприйняття та усвідомлення нового матеріалу

1. Історичний коментар

У 1789-1794 рр. у Франції сталася революція. Здавалося б, здійснилися заповітні мрії просвітників: самодержавний лад було повалено. Короля Луї XVI публічно стратили на Гревському майдані, а його сина, спадкоємця престолу, віддали на виховання у сім'ю ремісника. Деспотію церкви припинено, стосунки з папським Римом розірвано. Установлено соціальну рівність, скасовано дворянські титули (граф, маркіз, князь), а до всіх запроваджено звертання «громадянин». Францію проголосили республікою. Усе, здається, обіцяло процвітання країні, що стала на новий шлях. Передові люди Європи з надією стежили за перебігом подій: Франція показувала приклад того, як покращити й удосконалити суспільство, якщо керуватися розумом. Бо розум, як учили просвітники, — це найвищий закон природи і всього сущого. Проте невдовзі у Франції почалася жорстока боротьба за владу: спалахнув кривавий якобінський терор. Кращі люди Європи (серед них — Гете, Шиллер) відсахнулися від революції. Австрія, Пруссія, Англія оголосили Франції війну.

Молодий генерал Бонапарт урятував батьківщину від внутрішньої анархії і зовнішніх ворогів. Про наполеонівських солдатів казали, що вони на багнетах несли волю Європі. Наполеон знищував феодальні порядки, підтримував буржуазію. Тому нерідко населення завойованих ним країн із захватом зустрічало його війська. Багато хто з передових людей того часу вважав Наполеона просвітником, який хотів установити в Європі новий лад, заснований на засадах розуму і вищої доцільності. Виявилося, що Наполеон — цинічний і безпринципний завойовник, «герой, що зневажав безмірно співгромадян, що так покірно до рабства звикли і кайданів».

Проти загарбника піднялися народи. Наполеон був розбитий. В «Оді до Наполеона Бонапарта» Дж. Байрон заявив:

Твоє падіння показало:

Душі у честолобця мало!

(Переклад Д. Паламарчука)

Після поразки Наполеона в деяких країнах, насамперед у Франції, були реставровані старі, феодальні порядки, відновлено орден єзуїтів, а «Енциклопедію» заборонено. Слово «вольтер'янець» стало лайливим. Так закінчилася доба Просвітництва. У деякого ці зміни спричинили гостре розчарування й зневіру. Інші, навпаки, відкрили нові, перспективи для духовного життя і пізнання таємниць світу. Нове буржуазне суспільство несло із собою розчарування, утверджуючи прозаїчний грошовий розрахунок і вважаючи найвищою цінністю капітал, а не духовні блага. XVIII ст. утвердило віру в усемогутність людського розуму, передвіщену просвітителями, а XIX ст. возвеличило всемогутність грошей. Царство розуму опинилося під владою холодного, егоїстичного розрахунку.

Це викликало, з одного боку, недовіру до доказів розуму, почуття незадоволеності. З іншого боку — з'явилося жагуче прагнення до корінної перебудови світу й людини, вивільнення її творчих сил. Розчарування суспільства результатами Французької революції та наполеонівськими війнами, невдоволення несправедливим суспільним ладом збудили закостенілу думку і спричинили зародження романтизму. Відчуття розпаду цивілізації породило в суспільстві два типи розчарованого дійсністю романтичного героя: *пасивний*, спустошений життям чи далекий від реальності мрійник; інший — із сильним наполеонівським характером — *бунтар, протестант*. У творчості так званих пасивних, елегійних, споглядальних романтиків переважала думка про панування якихось вищих, фатальних сил, непідвладних волі людини, про безумовну владу долі. Представники активного різновиду романтизму закликали боротися, протестувати проти зла, що панує у світі, деспотизму й соціальної несправедливості.

2. Про виникнення романтизму (під час розповіді учні роблять записи щодо характерних рис романтизму).

Великого значення набувають пошуки ідеалу. У пошуках ідеалу митці утверджували самотність і неповторність кожної людини, визнавали роль почуттів, уяви, фантазії в житті, заперечували жорсткі правила творчості. Якщо основною темою класицизму були усталеність, визначеність форми, то романтизм — це рух, мінливість.

Головне у творчості романтиків — натхнення, інтерес до особистості, її духовного світу, думка, що суть людини виявляється за виняткових обставин. Гіпербола, гротеск, контраст — характерні ознаки поезії романтизму. Ключем для розуміння романтичного твору є гасло «Незвичайний герой у незвичайних обставинах».

Починаючи з останнього десятиліття XVIII ст. і в першій третині XIX ст., в мистецтві європейських країн виник і швидко утвердився романтизм.

Романтики висунули Ідею про абсолютну свободу митця, скасували обмеження в літературній праці.

Розглядаючи історію виникнення романтизму, слід згадати й про здобутки письменників доби Просвітництва, зокрема Гете і Шиллера. У їхніх творах формуються елементи романтичної естетики. Вони зробили значний внесок у відтворення складного й багатогранного життя людини, возвеличили силу її духу, могутність розуму в осягненні світу й природи, утвердили волю особистості та вагому роль мистецтва, творчості. Гете, Шиллер, поети «Бурі й

натиску» збирали фольклор і широко використовували його в художній літературі. Цю плідну працю продовжували потім письменники-романтики.

У різних країнах апогей романтизму датується неоднаково. Найбільшого розквіту цей напрям набув приблизно в 1796-1830 рр., під час європейських революцій, піднесення національно-визвольного руху. Та він розвивається і протягом усього XIX ст., і у XX ст. Згадаймо творчість Гюго, Жорж Санд, Делакруа, Шумана, Вагнера, Марка Вовчка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, О. Кобилянської, а згодом М. Врубеля, О. Гончара, М. Стельмаха, О. Довженка.

Уперше слово «романтизм» як термін, як визначення літературного напрямку почали використовувати в Німеччині наприкінці XVIII ст. Там була створена перша, досить ґрунтовна теорія романтизму.

Завоювавши Європу й Америку, романтизм зрештою виявився цілою епохою в культурі, як колись те було з Ренесансом, класицизмом, Просвітництвом,

3. Повідомлення про філософські основи романтизму

Життя новому мистецькому напрямку дала Німеччина, таким чином відгукнувшись на рубежі 1790-х і 1800-х рр. на революцію у Франції. Німецький романтизм відзначався підкреслено філософським характером. Його естетика складалася в "ієнському гуртку", що виник наприкінці XVIII ст. у маленькому місті Ієні, поблизу Веймара. Головними теоретиками ієнських романтиків стали брати Август Вільгельм і Фрідріх Шлегелі.

Август Вільгельм Шлегель (1767-1845)

Карл Вільгельм Фрідріх Шлегель (1772-1829)

Спираючись на філософське положення Ф. Шеллінга про розквіт, свободу людського духу, романтики вважали за потрібне утвердження мистецтва з необмеженою свободою. Втеча від дійсності у світ фантазій і вигадок не виключала інтересів романтиків до навколишнього світу.

Запису зошити

Характерні ознаки романтизму

- культ почуттів людини;
- увага до особистості, її індивідуальних рис;
- неприйняття буденності та звеличення «життя духу»;
- піднесення творчої уяви і свободи митця; історизм творів і захоплення фольклором;

- провідні мотиви самотності, світової скорботи (національної туги) і бунту, нескореності;
- піднесений критичний пафос.

Визначальна ознака романтизму — перевага суб'єктивного начала в осмисленні явищ і процесів дійсності та як невідворотний наслідок — розрив ідеалу та дійсності.

4. Повідомлення про романтизм у літературі, живописі, музиці

Основними жанрами романтичної літератури стали драма, новела, романтична поема, балада, роман у віршах, де розмивається грань між епосом і лірикою, а також казка лірико-філософського або фантастичного змісту.

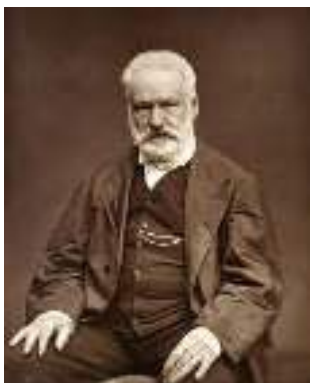
У німецьких романтиків казка була одним з улюблених жанрів. Всесвітньої слави зажили народні казки, записані й опубліковані братами Грім — Якобом та Вільгельмом. Чому ж німецьким романтикам не давали спокою "казки старих часів"? Поет Новаліс (Фрідріх фон Харденберг, 1772—1801 рр.) у романі-казці "Генріх фон Офтердінген" хворобливо переживав крах старих, феодальних устоїв. Йому хотілося зупинити час, зберегти навіки старовинні замки, патріархальні звичаї.

Дуже обдарована людина Ернест Теодор Амадей Гофман (1776—1822 рр.) створив химерні, смішні і водночас трагічні повісті і романи ("Золотий горщик", "Життєва філософія Кота Мурра...", "Крихітка Цахес"). Творчість цього письменника, якому не судилося стати музикантом (а музика була його пристрастю, чиновника за родом занять), — не забава, а, як сказав Г. Гейне, "приголомшливий крик жаху на дев'ять томів". Гофман задихався в задущилий атмосфері Німеччини початку XIX ст.

А сам Генріх Гейне (1797—1856 рр.) — це і напрочуд тонка лірика ("Книга пісень"), і дошкульна політична сатира (книга прози "Дорожні картини", поема "Німеччина. Зимово казка"), й іронія, завдяки якій подолано романтизм і взято нову головну тему — реальне життя.

У США романтика пригод, вольові, відважні і цілеспрямовані герої, сюжети індіанських казок і легенд знайшли свого співця в особі Джеймса Фенімора Купера (1789—1851 рр.) — це п'ятитомна епопея про Шкіряну Панчоу.

Французький романтик Віктор Гюго (1802—1885 рр.), теоретично обґрунтувавши основні принципи романтизму, втілював їх у своїх драмах і романах ("Ернані", "Король бавиться", "Марія Тюдор", "Рюї Блаз", "Собор Паризької Богоматері", "Знедолені", "Трудівники моря", "Людина, що сміється"), змалювавши цілу низку непересічних людських характерів, неймовірних обставин, тріумфів добра, яке перемагає зло.

Віктор Гюго

Відома письменниця Жорж Санд (Аврора Дюдеван-Дюпен, 1804—1876 рр.) — палка прихильниця жіночої рівноправності ("Індіана", "Валентина", "Консуело"). М.Є. Салтиков-Щедрін відніс її творчість до белетристики ідейної, героїчної, що запалювала серця і хвилювала розум.

Жорж Санд

Хоча батьківщиною романтичних настроїв у літературі була Німеччина, у живописі їх спочатку втілено було у Франції — у полотнах **Теодора Жеріко**. Сам термін «романтизм» уперше з'явився в некролозі, присвяченому цьому художникові, а його величезна картина «Пліт Медузи» стала маніфестом нового живопису.

1791-1824

«Пліт Медузи» (1819). Лувр

Однак для характеристики активного романтизму доречніше згадати картину відомого французького художника **Ежена Делакруа** «Свобода, що веде народ».

1798-1863

«Свобода, що веде народ»(1830). Лувр

Ця відома картина має ще іншу назву «28 липня 1830 року». Вона — відгук на революційні події липня 1830 року в Парижі. Е. Делакруа розповів про те, що народ Франції намагався повернути завоювання революції.

В. Гюго в романі «Знедолені» розповідає про народне повстання 5 червня 1832 року та його героїв, у тому числі про Гавроша, дитину вулиці, який допомагав повстанцям під час бою. У масовому виданні роману вміщено ілюстрацію Делакруа «Свобода, що веде народ». Чоловік у циліндрі, зі зброєю в руках — це, можливо, сам художник, а можливо — Маріус Понмерсі, а хлопчик, який розмахує револьвером, — Гаврош.

На картині Е. Делакруа відтворений один із моментів штурму барикади. Перемога повстанців близько. Ще мить — і через тіла полеглих захисників і штурмовиків прокотиться хвиля лютого озброєного народу. На тлі порохового диму, пронизаного сонячними променями, жінка з рушницею в лівій руці й прапором республіки у правій. Це символ революційної Франції. Вона подібна до

давньогрецької богині перемоги Ніки, що злетіла з піднебесся, щоб надихнути борців за волю. Люто рветься вперед юнак із пістолетами в руках. Промені сонця, що пробилися крізь порохований дим, поблискують на ківері, еполетах, залитій кров'ю сорочці, на кумачевому поясі пораненого. Червоний колір підкреслює драматизм боротьби, напруженість моменту.

Е. Делакруа поєднав у цьому полотні репортаж із місця події з піднесеною романтичною, поетичною алегорією.

Дуже цікава мода епохи романтизму. Після 1815 року чоловічий одяг звільняється від впливу придворного церемоніалу, зникають перуки, напудрювання волосся, трикутний капелюх, мереживні жабо й манжети. У моду входять довгі панталони, універсальною формою одягу стає фрак, необхідною частиною нового костюма — циліндр. Чоловічий, одяг шують із простих вовняних матеріалів. Єдиною прикрасою є шпилька в краватці й кишенькові годинники з ланцюжком. Формується тип лондонського денді.

У 1820-1840 рр. чоловічий костюм тяжів до помірно-яскравих тонів. На цьому тлі помітно виділялися коміри й манжети, вільно зав'язана чорна краватка. Рядом із циліндром увійшов у моду і м'який фетровий капелюх.

У жіночому гардеробі з'являється блуза, що додала розмаїтості зовнішньому вигляду жінок. Лінію талії стягують корсетом, широкі рукави підсилюють контраст вузької талії. Збільшене декольте глибоко оголює плечі. Складні зачіски прикрашають стрічками, штучними або живими квітами, мереживами, бантами. Спостерігається захоплення коштовностями.

Художники-романтики роблять усе, щоб якимось виділитися із середовища обивателів, підкреслити свою незалежність від суворих вимог традиційної моди. Теофіль Готье носить м'який фетровий капелюх, плащ із оксамитовим коміром.

Оноре де Бальзак під час роботи одягає рясу, Альфреда Мюссе можна застати вдома у червоних кашемірових штанах і шовковому зеленому жупані, розшитому золотом. Жорж Санд одягається, як Мюссе, але на голові в неї вишитий чепець, що нагадує грецький головний убір, а на ногах — китайські домашні туфлі

Фредерик Франсуа Шопен - видатний польський композитор та піаніст. Його вважають національним героєм Польщі.

Музиці Шопена властиві ліризм, тонкість у передачі різних настроїв; його твори відрізняються широтою національно-фольклорних і жанрових зв'язків. Шопен по-новому витлумачив багато жанрів: віродив на романтичній основі прелюдію, створив фортепіанну баладу, опоетизував і драматизував танці - мазурку, полонез, вальс; перетворив скерцо в самотійний

добуток. Збагатив гармонію й фортепіанну фактуру; сполучив класичність форми з мелодійним багатством і фантазією. Його заслуги: 2 концерти (1829, 1830), 3 сонати (1828-1844), фантазія (1841), 4 балади (1835-1842), 4 скерцо (1832-1842), експромти, ноктюрни, етюди й інші добутки для фортепіано; пісні. У його фортепіанному виконанні глибина й щирість почуттів сполучалися з добірністю, технічною досконалістю.

IV. Узагальнення та систематизація знань

1. Бесіда

- Які історичні процеси спричинили появу романтизму?
- Якому напрямку протиставив себе романтизм?
- Як романтики ставилися до тогочасної дійсності?
- Що вони протиставляли буржуазному, меркантильному світу?

2. Робота з конспектом «Літературознавчі терміни» (запис в зошит)

Романтизм (франц. *romantisme*) — літературний напрям, який виник у кінці XVIII ст. в Німеччині, Англії, Франції, а на початку XIX ст. поширився в Польщі, Австрії і Україні. З часом охопив країни Європи і Америки. Термін "романтизм" запровадили німецькі романтики. Слово "романтизм" походить від іспанського слова "романс". Цей жанр лірики з'явився ще в епоху середньовіччя. У XVII ст. романтичними називали твори, написані романськими мовами. В Англії XVII ст. — твори середньовіччя і Ренесансу, а з часом усе дивовижне, незвичайне.

Як новий тип свідомості й ідеології, що охопив різні напрями людської діяльності (історію, філософію, право, політичну економію, психологію, мистецтво),

романтизм був пов'язаний із докорінною зміною всієї системи світоглядних орієнтацій і цінностей.

Визначальні риси романтизму:

- заперечення раціоналізму доби Просвітництва;
- ідеалізм у філософії;
- вільна побудова творів;
- апологія (захист) особистості;
- неприйняття буденності й звеличення «життя духу» (найвищими виявами його

були образотворче мистецтво, релігія, музика, філософія);

- культ почуттів;
- ліричні та ліро-епічні форми;
- захоплення фольклором, інтенсивне використання фольклорних

сюжетів, образів, жанрів, художньо-технічних прийомів;
- інтерес до фантастики, екзотичних картин природи тощо.
Романтизм іноді вдається до смішного, гумористичного, чудернацького.

Світова скорбота, світовий біль — термін, що був запроваджений німецьким письменником Жаном Полем (Johann Paul Friedrich Richter) і означає почуття людини, яка усвідомила, що реальний фізичний світ ніколи не зможе задовольнити потреби її розуму та відповідати її уяві, глибока печаль над недоліками світу.
Такі погляди широко розповсюджені у творчості лорда Байрона, Джакомо Леопарді, Франсуа-Рене де Шатобріана, Альфреда де Мюссе, Ніколауса Леннау, Германа Гессе і Генріха Гейне.

Іронія (дав.-гр. *εἰρωνεία* — лукавство, глузування, прихований гумор) — художній троп, який виражає глузливо-критичне ставлення митця до предмета зображення.

Романтичну іронію розробили німецькі романтики (Ф. Шлегель, А. Мюллер), спрямовуючи її на літературну форму і використовуючи як засіб заперечення всього нерухомого і закостенілого. Г. В. Ф. Гегель вважав іронію романтиків суб'єктивною грою свідомості. В Україні розвивалася концепція *заперечної іронії* (І. Котляревський, А. Метлинський, М. Костомаров).

Поема (від грецького слова, що означає "твір", "творіння") — ліричний, епічний, ліро-епічний твір, переважно віршований, у якому зображені значні події і яскраві характери.

Епічна поема — один із різновидів поеми, в якій порушуються важливі проблеми минулого, сучасного і майбутнього. Поема розгортається на основі певних подій, має сюжет і чітко виражені характери. Більшість літературознавців розглядає її як власне епопею, якій найбільш чітко, на їх думку, протиставляє себе, починаючи з першої половини ХІХ століття, романтична поема байронівського зразка, яку найчастіше визначають як ліро-епічну.

V. Підведення підсумків уроку

Рефлексія

- Чи близька нам сьогодні епоха романтизму? (*Нам і сьогодні близькі проголошені романтиками цінності — особливий інтерес до індивідуальності, заперечення міщанства, ствердження світлого, прекрасного, духовного.*)

VI. Повідомлення домашнього завдання

Підготувати відомості про розвиток романтизму в інших країнах; підручник с. 50-55, відповіді на питання с.55 (усно).